

УДК 340.11:002.6

ЯРЕМЕНКО О.І., кандидат наук з державного управління, доцент,
завідувач кафедри правових наук та філософії
Вінницького державного педагогічного університету

СУЧАСНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ ВІДНОСИН В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЇХ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Анотація. В статті проаналізовано співвідношення понять “відносини в інформаційній сфері”, “інформаційно-суспільні відносини”, “інформаційно-правові відносини”. Здійснено систематизацію суспільних відносин в інформаційній сфері на основі методів типологізації та класифікації.

Ключові слова: інформаційна сфера, суспільні інформаційні відносини, класифікація інформаційних відносин, типологізація інформаційних відносин.

Summary. This article explores theoretical foundations of legal consciousness with regard to social relations in the information sphere and methods of their systematization. The paper analyzes the correlation between concepts of “relations in the information sphere”, “informational social relations”, “informational legal relations”. The article provides systematization of social relations in the information sphere based on methods of typology and classification.

Keywords: information sphere, information social relations, classification of information relations, typology of information relations.

Аннотация. В статье проанализировано соотношение понятий “отношения в информационной сфере”, “информационно-общественные отношения”, “информационно-правовые отношения”. Осуществлена систематизация общественных отношений в информационной сфере на основе методов типологизации и классификации.

Ключевые слова: информационная сфера, общественные информационные отношения, классификация информационных отношений, типологизация информационных отношений.

Постановка проблеми. Відносини в інформаційній сфері є одним із найскладніших явищ соціальної та правової реальності. В наш час, коли відбувається активний розвиток інформаційного суспільства, особливого значення набуває правове регулювання відносин в цій царині. Право, здійснюючи регулятивний вплив на інформаційні відносини, покликане спрямувати їх розвиток в інтересах людини, корпорацій, суспільства та держави. Реалізація цього принципу можлива за умов використання в нормотворчості інформаційної сфери досягнень науки інформаційного права.

Результати аналізу наукових публікацій. Науковці ідентифікують інформаційне право як галузеву юридичну науку, що вивчає інформаційні відносини і інформаційну діяльність в суспільстві [1, с. 136]. При цьому, характеризуючи сучасний стан науки “інформаційне право”, відзначається, що вона лише зароджується, і майже не має у своєму арсеналі фундаментальних теоретичних досліджень, що визнані усією науковою юридичною спільнотою. У зв'язку з цим підкреслюється, що становлення науки “інформаційне право” вимагає розробки якісних пізнавальних моделей [2, с. 246, 248].

Однією із проблем процесу формування механізму правового впливу на суспільні відносини в інформаційній сфері є їх різноманітність. Різні види інформаційних відносин потребують різних підходів до їх правового регулювання, у зв'язку з чим актуалізується проблема праворозуміння та систематизації цих явищ.

Окремі проблеми цієї тематики досліджуються в працях О.В. Арістової., О.А. Баранова, К.І. Белякова, В.М. Брижка, Р.А. Калюжного, О.В.Копана, В.К. Конаха, Б.А. Кормича, О.В. Коржа, О.В. Кохановської, О.В. Марущака, В.Г. Пилипчука, Н.А. Савінової, М.Я. Швеця та інших. В той же час, подальшого поглибленого вивчення потребують ряд теоретичних та практичних аспектів відносин в інформаційній сфері.

Метою статті є аналіз сучасного праворозуміння відносин в інформаційній сфері, їх співвідношення з дотичними поняттями, а також їх систематизація на основі методів класифікації та типологізації.

Виклад основного матеріалу. Високе суспільне значення інформації обумовлює розвиток інформаційної сфери та соціальну активність суб'єктів в здійсненні інформаційних процесів. Під інформаційною сферою ми розуміємо глобальне системоутворююче явище життєдіяльності суспільства та держави, що складається із сукупності впорядкованої та стихійної соціоприродної інформації, а також системи індивідумів та інституцій, які забезпечують її обіг, соціальні комунікації та спілкування. До інформаційної сфери також входять інформаційно-комп'ютерні технології та інші об'єкти з інтелектуальною природою, які використовуються в процесі інформаційної діяльності. Саме завдяки діяльності в інформаційній сфері створюється і обробляється інформація, відбуваються процеси переходу прав на інформацію від одних суб'єктів до інших чи інформація стає суспільним надбанням.

Інформаційна діяльність супроводжується суспільними відносинами, які потребують ґрунтовного наукового аналізу юридичною наукою, що дасть можливість, перш за все, вдосконалити їх правове регулювання. На сьогодні в чинному законодавстві України, в основному, панує вузький підхід до розуміння відносин в інформаційній сфері, як діяльності засобів масової інформації. Так, термін “інформаційна сфера” вживається, наприклад, в Указі Президента України від 03.08.16 р. № 325/2016 “Про призначення державних стипендій видатним діячам інформаційної сфери”, який спрямований на відзнаку журналістів та працівників видавничої справи [3]. Водночас в інших нормативно-правових актах зустрічаються терміни “інформаційний простір”, “сфера інформаційно-комунікаційних технологій”, “галузь інформаційних технологій”, “сфера криптографічного захисту інформації”, “сфера іномовлення” тощо.

В науці інформаційного права також має місце термінологічна поліваріантність, оскільки, науковцями застосовуються такі поняття як “відносини в інформаційній сфері”, “суспільні відносини в інформаційній сфері”, “сфера інформаційних відносин”, “сфера інформаційного права”, “відносини в сфері інформації”, “відносини в інформаційному просторі”, “інформаційні відносини”, “інформаційно-суспільні відносини”, “інформаційно-правові відносини”, “інформаційно-правова сфера упорядкування суспільних відносин”.

Враховуючи складність інформаційної сфери, така термінологічна різноманітність неминуча, однак очевидно, що уніфікація нормативних понять вкрай необхідна з метою уникнення застосування різних термінів в процесі регулювання однорідних суспільних відносин. Як зазначає Брижка В.М., з метою створення понятійного фундаменту інформаційного права та інформаційного законодавства України потрібно привести термінологію в інформаційній сфері до узгодженості дефініцій. У його основі має бути семантика термінів, які визначені документами європейських і світових стандартів [4, с. 15].

В науці інформаційного права спостерігається певна дискусія щодо правильного термінологічного позначення відносин, пов'язаних з інформацією. Так, позиція Бачило І.Л. з цієї проблеми базується на тому, що в процесі здійснення інформаційної

діяльності виникають суспільні відносини, частина яких неминуче врегульована правом, і вони на цій підставі стають правовими відносинами. Вона підкреслює, що умовно їх почали називати інформаційними відносинами, хоча це і не зовсім адекватне визначення. Точніше було б вживати їх визначення як “правові відносини в інформаційній сфері (середовищі)” [5, с. 22].

Кохановська О.В. трактує інформаційні відносини як такі, що виникають у всіх сферах життя і діяльності людини, суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. Водночас, пропонується визначення інформаційних правовідносин як врегульованих нормами цивільного права інформаційних суспільних відносин, учасники яких виступають як носії суб’єктивних прав і юридичних обов’язків, що забезпечуються їх власною ініціативною діяльністю і державою [6, с. 144].

Міхеєва О.В. вважає, що під інформаційними правовідносинами доцільно розуміти суспільні відносини, врегульовані інформаційно-правовими нормами, що виникають з приводу інформації та її ресурсів, що складаються в інформаційній сфері, суб’єкти яких наділені взаємними правами і обов’язками, реалізованими добровільно або забезпеченими державним примусом [7, с. 40].

Аналізуючи такий підхід, Селезньова О.М. зауважує, що немає потреби вважати інформаційні відносини такими, що створюються в інформаційній сфері, оскільки, розглядаючи відносини можуть виникати і в інших сферах життєдіяльності, наприклад, у сфері цивільно – правового обороту, коли певний об’єкт інформаційних відносин стає предметом цивільного договору [8, с. 212].

З цього приводу зауважимо, що твердження про наявність відносин, пов’язаних з інформацією, в інших суспільних сферах є раціональним, однак такі відносини не можуть існувати поза інформаційною сферою. Фактично, інформаційні відносини є формою існування соціуму і за своєю суспільною природою вони є всепроникаючими, будучи складовою політичної, економічної, правової, культурної та інших сфер, а інформаційна сфера виступає акумулятором відомостей, знань, даних та засобом їх поширення. Інформація в усіх суспільних сферах виконує комунікаційну функцію, а змістовна складова цих сфер відображається у формі нескінченної множинності подій, фактів, явищ, які відбувалися, відбуваються чи будуть відбуватися в них, що і складає інформаційну сферу суспільства. В цьому аспекті поняття “інформаційна сфера” дуже близьке до поняття “інформаційний простір”. Як зазначає Ільганаєва В., сучасний інформаційно-комунікаційний простір охоплює кілька середовищ, що утворюють нові умови суспільного життя: техносферу, яка побудована на ІКТ; інфосферу, що базується на інформаційно-мережевих магістралях; соціоінфосферу, яка обіймає будь-які потоки інформації, структури, що їх організують і управляють, створюють їх споживання і впливають на стан соціального інтелекту [9, с. 148].

Оптимальну теоретичну модель пропонує Арістова І.В., яка, застосовуючи термін “інтегративна інформаційна сфера”, зазначає, що суспільні відносини в ній можна розглядати як системне утворення, складовими якого постають підсистеми “змішаних” та “чистих” суспільних відносин. До першої підсистеми включені дві групи суспільних відносин, а саме: а) інформаційно-управлінські, інформаційно-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудова та ін.; б) управлінсько-інформаційні, майново-інформаційні, банківсько-інформаційні, трудово-інформаційні та ін. Різниця між суспільними відносинами у першій та другій групах полягає у наступному: у першій групі інформаційні відносини постають основними, а усі інші (управлінські, майнові, банківські, трудові та ін.) – забезпечувальними; у другій групі – навпаки: інформаційні відносини є забезпечувальними. Що стосується “чистих” суспільних відносин, то ними

постають суто інформаційні відносини. Продовжуючи думку, автор зазначає, що аналіз суспільних відносин в інформаційній сфері дозволяє дійти висновку, що в цій сфері виникають суто інформаційні, інформаційно-управлінські, інформаційно-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудова та ін. відносини. Тобто йдеться про суспільні відносини першої групи першої підсистеми та суспільні відносини другої підсистеми. Зазначені суспільні відносини можна назвати суспільними відносинами в інформаційній сфері або інформаційними відносинами у широкому трактуванні, а суто інформаційні відносини доцільно розглядати як інформаційні відносини у вузькому трактуванні [10, с. 49].

Вважаємо, що з точки зору теорії інформації, методології юридичної науки та нормотворчої практики доцільним є застосування терміну “відносини в інформаційній сфері”, як такого, що є найбільш загальним і на основі якого слід здійснювати подальший поділ відносин з приводу інформації. Складна соціальна та юридична природа відносин в інформаційній сфері обумовлює необхідність розширення методологічних підходів до їх систематизації. Традиційно в теорії інформаційного права для поділу на види відносин в інформаційній сфері застосовується метод класифікації. Зокрема, Копилов В.А. виділяє чотири групи інформаційних правовідносин: 1) інформаційні правовідносини, що виникають при здійсненні пошуку, отримання та споживання інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів, інформаційних послуг; 2) інформаційні правовідносини, що виникають при виробництві, передачі і поширенні інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів, інформаційних послуг; 3) інформаційні правовідносини, що виникають при створенні та застосуванні інформаційних систем, їх мереж, засобів забезпечення; 4) інформаційні правовідносини, що виникають при створенні та застосуванні засобів і механізмів інформаційної безпеки [11, с. 140].

Кохановська О.В. пропонує наступну класифікацію інформаційних правовідносин: 1) за суб'єктами (конкретні та загальні); 2) за генетичним і функціональним зв'язком (матеріальні і процесуальні); 3) за характером впливу (регулятивні та охоронювальні); 4) за цілями впливу (статичні і динамічні); 5) за змістом (елементарні і складні) [12, с. 149-150].

Селезньова О.В. поділяє інформаційні правовідносини за наступними критеріями: 1) за видом галузі законодавства, яка регламентує інформаційні правовідносини, – правовідносини, врегульовані нормами інформаційного законодавства, та правовідносини, врегульовані нормами інших галузей законодавства; 2) за сферою поширення – внутрішньоорганізаційні, внутрішньодержавні та зовнішньодержавні; 3) за тривалістю в часі (за строком дії) – постійні, періодичні, тимчасові; 4) за методом правового регулювання – договірні та управлінські; 5) за функціями, які виконують інформаційні правовідносини – регулятивні та охоронні; 6) залежно від кількості осіб, що беруть у них участь – односторонні, двосторонні та багатосторонні; 7) за характером обов'язків – активні та пасивні; 8) за зобов'язаннями учасників – абсолютні та відносні; 9) за характером змісту – статичні та динамічні [13, с. 57].

Белєвцева В.В. виокремлює наступні правовідносини в інформаційній сфері: 1) відносини, що мають адміністративно-правовий характер, які формуються між учасниками інформаційного права; 2) відносини, які виникають між суб'єктами інформаційної сфери у зв'язку із створенням, володінням, поширенням, користуванням, зберіганням, доступом, охороною, знищенням інформації; 3) відносини, що виникають між спеціальними суб'єктами інформаційної сфери (інформаційні служби, інформаційні агентства, ЗМІ тощо); 4) відносини, що виникають у процесі діяльності органів

законодавчої, виконавчої, судової влади та місцевого самоврядування з приводу інформації щодо реалізації та захисту інформаційних прав і свобод юридичних та фізичних осіб, надання послуг інформаційно-управлінського характеру, задоволення інформаційних потреб суспільства [14, с. 9].

Автором статті раніше було запропоновано три основних критерії, за якими може бути здійснена класифікація інформаційних правовідносин: за галузевою сферою, за сферою поширення, за тривалістю у часі [15, с. 57].

Вважаємо, що для подальшого розвитку теорії та практики інформаційного права, поділ відносин в інформаційній сфері слід здійснювати на основі типологізації, тобто виділення із загального масиву цих відносин окремих груп, об'єднаних найбільш загальними характеристиками.

Так, Скакун О.Ф. зазначає, що типологізація є однією з універсальних процедур наукового мислення, що виражається в розчленуванні об'єктів і їх угруповання за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Типологія, як результат типологізації, є більш універсальною, ніж класифікація і використовується там, де класифікація з її строгим підходом до розмежування явищ не може бути застосована. Це такі предметні області, в яких спостерігається плавність переходів від одного якісного стану в інший, їх безперервність, відсутність різких кордонів між окремими частинами предметних областей, що породжує безліч невизначених понять [16, с. 103-104].

Настасяк І. підкреслює, що типологізація – це пошук певної моделі, яка згодом накладається на емпіричну компоненту. Типологізацію здійснюють за багатьма параметрами, шляхом виявлення й аналізу ознак певного явища, а на підставі конкретизації виявлених ознак обґрунтовують типи об'єктів. Типізація, що є складовою типологізації, дає змогу проаналізувати ці ознаки як ціле, що утворює сутність явища. Результатом такого аналізу і є розробка типу (зразка, парадигми) [17, с. 41].

Ключовим етапом типологізації відносин в інформаційній сфері є виділення критеріїв, на основі яких вона буде здійснюватися. При цьому, ці критерії мають бути найбільш загальними, щоб проведена типізація давала можливість для більш вузької систематизації – класифікації. У зв'язку з цим вважаємо, що основними критеріями для типологізації відносин в інформаційній сфері є спосіб їх соціальної регуляції; характер інформаційної взаємодії, сфера інтересів суб'єктів цих відносин; функціональна спрямованість; форма об'єктивізації.

За способом соціальної регуляції серед відносин в інформаційній сфері виділяються такі, що врегульовані правовими нормами, і відносини, які знаходяться поза правовим регулюванням.

Інформаційні правові відносини можна трактувати як особливу групу правових відносин, які виникають, розвиваються і припиняють свою дію в процесі здійснення різних видів соціальної діяльності щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, яка регулюється нормами інформаційного права та інших галузей системи національного законодавства, а також міжнародними нормами.

Слід відзначити, що межі втручання права в інформаційну сферу є однією із найскладніших проблем теорії і практики нормотворчості. Кохановська О.В., підкреслює, що правовому регулюванню може бути піддане не будь-яке відношення, яке склалось в інформаційній сфері, що пояснюється недоцільністю правового втручання в окремі сфери життєдіяльності і неможливістю зовнішнього контролю за виконанням тих чи інших нормативних приписів в силу специфіки об'єкта регулювання [18, с. 144].

Арістова І.В. серед основних напрямів правового регулювання суспільних інформаційних відносин відзначає розробку правових механізмів забезпечення та реалізації конституційного права громадян на інформацію, забезпечення інформаційної безпеки; створення механізмів інформаційної прозорості органів державної влади; вирішення проблеми правової інформатизації суспільства; створення інституту персональної відповідальності посадових осіб органів державної влади за ненадання загальнодоступної інформації фізичним та юридичним особам [19, с. 126].

Брижко В.М. зазначає, що нормативному врегулюванню підлягають питання права власності на інформацію, інформаційні технології та електронні засоби телекомунікаційного забезпечення, інформаційна безпека, відносини в сфері видавничої діяльності, науки, науково технічної діяльності та освіти, інформатизації та інформаційної діяльності щодо інтелектуальної власності, персональних даних, електронної комерції, електронного банкінгу, електронного уряду [20, с. 144].

Панова І.В. вважає, що з метою вдосконалення законодавства щодо правового регулювання інформаційних відносин в Україні, необхідно приведення законодавства про інформацію у відповідність із сучасними вимогами, адаптація його до норм та стандартів законодавства Європейського Союзу, зокрема впровадження демократичних стандартів щодо реалізації права кожного на доступ до інформації; забезпечення прозорості відносин власності стосовно засобів масової інформації; запровадження дієвого державного, парламентського та громадського контролю за дотриманням вимог законодавства про інформацію і встановлення відповідальності за його порушення; забезпечення вільного доступу громадян України до зарубіжних інформаційних ресурсів, адаптації інформаційної продукції зарубіжних виробників для вітчизняних споживачів; сприяння задоволенню інформаційних потреб закордонних українців; сприяння створенню та розповсюдженню інформаційної продукції українською мовою у глобальних комп'ютерних мережах і системах; формування позитивного міжнародного іміджу України [21, с. 133].

В той же час, існують інформаційні відносини, в яких поведінка учасників регулюється неправовими соціальними нормами – корпоративними, етичними, моральними, релігійними (порядок обміну інформацією в приватних організаціях, побутове спілкування, поширення інформації під час релігійних обрядів тощо).

За характером інформаційної взаємодії відносини в інформаційній сфері можна поділити на два типи – відносини між фізичними та юридичними особами з приводу інформації (інформаційні суспільні відносини) і відносини в площині людина – інформація (інформаційні відносини).

Слід зазначити, що в наукових дослідженнях доволі часто інформаційні відносини та суспільні інформаційні відносин ототожнюються, що, виглядає не зовсім точним. Так, на перший погляд, застосування конструкції “інформаційні суспільні відносини” видається термінологічною тавтологією, оскільки, поняття “відносини” вже означає контакти між певною кількістю соціальних суб'єктів, а обмін інформацією завжди носить суспільний характер. Однак, в наукових гуманітарних дослідженнях, відносини особистості розглядають як системне явище в площині трьох координат: суб'єкт – суб'єкт (суспільні відносини), суб'єкт – об'єкт (відносини стосовно матеріальних і нематеріальних проявів зовнішнього світу); самовідносини (відношення людини до себе). В соціальній філософії найбільш розробленою є теорія суспільних відносин, які трактуються як взаємодія двох або більше людей, груп або організацій, які складаються із великої кількості соціальних, фізичних та інформаційних взаємодій, що створюють середовище для обміну емоціями, відчуттями, почуттями та думками [22]. Аналогічно,

вчені-правники відзначають, що суспільні відносини характеризуються, головним чином, тим, що вони, по-перше, є відносинами між людьми, а по-друге, тісно пов'язані з діяльністю людей. Занфірова Т.А. підкреслює, що з таких позицій слід розглядати і правові відносини, оскільки соціально-правові зразки поведінки зумовлюють виникнення правових відносин, а останні, у свою чергу, формують правомірну поведінку [23, с. 81]. Погоджуючись з таким базовим підходом, зазначимо, що поведінка людини в процесі діяльності не обов'язково передбачає відносини з іншими людьми. Вона може стосуватися певних матеріальних об'єктів, тваринного чи рослинного світу, землі та її надр, джерел енергії, а також інформації.

Аналіз практики регулювання відносин в різних галузях законодавства, які допускають можливість уникнення соціальних контактів, свідчить про те, що органи нормотворчості, з однієї сторони, спираються на доктрину, згідно з якою право регулює виключно суспільні відносини, з іншого, застосовують термін “суспільні” чи уникають його використання безсистемно. Так, згідно із ст. 2 Земельного кодексу України, земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею [24]. Ст. 2 Лісового кодексу України трактує лісові відносини як суспільні відносини, що стосуються володіння, користування та розпоряджання лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та стале використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства [25]. Водночас, згідно із Гірничим законом України, гірничі відносини – це правовідносини, пов'язані з використанням та охороною надр і врегульовані законами України та нормативно-правовими актами [26]. Тобто в даному випадку термін “суспільні” не застосовується, хоча дія цього закону поширюється на сферу діяльності соціальних суб'єктів – гірничих підприємств, установ, організацій. Немає вказівки на суспільний характер відносин і в Сімейному кодексі України, який регулює відносини, які за своєю природою є виключно суспільними – між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання [27]. Що стосується інформаційної сфери, то в базовому Законі України “Про інформацію” зазначено, що він регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [28]. В преамбулі Закону України “Про науково-технічну інформацію” вказано, що ним регулюються правові і економічні відносини громадян, юридичних осіб, держави, що виникають при створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, а також визначаються правові форми міжнародного співробітництва в цій галузі [28].

Вважаємо, що виходячи із багатоманітності проявів інформаційної діяльності, доцільно застосовувати як поняття “суспільні інформаційні відносини”, так і “інформаційні відносини”, оскільки деякі процеси можуть здійснюватися за участю тільки одного суб'єкта, який не вступає у відносини з іншими особами. Так, дослідження науковцем живої та неживої природи складається з певних інформаційних дій – створення, акумулювання, обробки чи захисту інформації. При цьому особа, яка здійснює цю діяльність, може не проявляти жодної соціальної активності щодо поширення її результату. Таким чином, виникає ситуація, коли інформаційна діяльність не породжує відносин між людьми, а створена інформація не включається до суспільного обороту і є латентною складовою інформаційної сфери. В цьому випадку можна говорити про інформаційні відносини в контексті феномена індивідуальної інформаційної поведінки, які, однак, в будь-який момент можуть трансформуватися в інформаційні суспільні відносини.

В чинному законодавстві України достатньо норм, які регламентують окремі види інформаційної діяльності за участю одного суб'єкта, безвідносно його контактів з іншими людьми. Наприклад, п. 2 ст. 6 Закону України “Про науково-технічну інформацію” містить три підстави для виникнення прав на науково-технічну інформацію: дві з них передбачають договірні відносини між суб'єктами (виконання договору про створення науково-технічної інформації та виконання будь-якого договору, що містить умови переходу прав на інформацію до іншої особи), а одна – самостійні дії інформаційного характеру одного суб'єкта (створення науково-технічної інформації своїми силами і за свій рахунок).

Аналогічно, згідно п. 2 ст. 11 Закону України “Про авторське право і суміжні права”, авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Перелік об'єктів, що відносяться до творів, міститься в ст. 8 цього ж закону, який частково співпадає із законодавчим терміном “електронна (цифрова) інформація”, до якої належать аудіовізуальні твори, музичні твори, комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення, що знаходяться в електронній (цифровій) формі, придатній для зчитування і відтворення комп'ютером, які можуть існувати і (або) зберігатися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі Інтернет, а також програми (передачі) організацій мовлення, що ретранслюються з використанням мережі Інтернет [29]. Таким чином, створення однією особою інформації, без подальших дій щодо її оприлюднення чи передачі, є юридичним фактом, який породжує певні інформаційні права. При цьому подальші дії творців інформації можуть бути як підставою для виникнення відносин між невизначеним колом осіб (у випадку оприлюднення твору, так і виключити можливість таких відносин (у випадку знищення твору автором).

За сферою інтересів суб'єктів, серед відносин в інформаційній сфері можна виділити три типи: приватно-правові, публічно-правові та змішані. Така типологія обумовлюється комплексною юридичною природою інформаційного права, хоча і містить деякі теоретичні проблеми. Так, Кохановська О.В. вважає, що вказівка на подвійну правову природу правового походження галузі завжди призводить до плутанини, яка не сприяє виявленню важливих закономірностей і особливостей галузі, фактично не виявляє її дійсної правової природи, її основоположного методу і принципів, а протиставляння державного і приватного інтересу з погляду цивілістики ускладняється тим, що держава щодо інформаційних відносин має так само “приватні”, власні інтереси, як і будь-який інший суб'єкт цих відносин [30, с. 195]. Водночас, науковцями підкреслюється, що в сучасних умовах між публічним і приватним правом залишаються принципові відмінності, які існують об'єктивно, але між публічним і приватним правом немає нездоланої прірви. Це робить важливим врахування особливостей впливу норм приватного права і норм публічного права на окремі явища і процеси, що підпадають під їх дію (регулювання). За таких умов, ймовірно, доцільно проводити комплексні дослідження, які передбачають аналіз як приватно-правових, так і публічно-правових аспектів такого регулювання, оскільки тільки такий підхід може забезпечити баланс публічних і приватних інтересів, ефективність дії правових інструментів, максимальне задоволення потреб як суспільства в цілому, так і окремих громадян [18, с. 54].

Законодавчий досвід зарубіжних країн свідчить про тенденцію проникнення інформаційно-правових норм в інші галузі права і, як наслідок, трансформацію окремих елементів системи права. Так, у ФРН до інформаційного права відносять інформаційно-конституційне право, міжнародно-інформаційне право, інформаційно-цивільне право, інформаційно-кримінальне право та інформаційно-публічне (державне та адміністративне) право. Як окремі інститути розглядають право на захист даних, право на захист таємниці, право доступу до інформації, телекомунікаційне право, поштове право, право електронних інформаційних послуг, право телерадіомовлення, право преси [31, с. 33].

Вважаємо, що інформаційне право України є галуззю, яка в силу специфіки відносин, які регулює, є своєрідним провідником між приватним та публічним правом. Через інформаційні правовідносини поведінка суб'єктів права спрямовується у необхідних суспільству і державі напрямках, з урахуванням прав та провідної ролі людини і громадянина в цьому процесі [32, с. 20]. Внаслідок цього, відносини в інформаційній сфері, як в ніякій іншій, демонструють комплексність, що знаходить свій прояв в правовому статусі їх учасників, особливостях об'єктної складової, специфіці юридичних фактів.

У приватно-правових інформаційних відносинах суб'єктами є фізичні особи та юридичні особи приватного права і вони виникають на підставі норм цивільного чи господарського права (інформаційні відносини між засновниками приватного підприємства, договірні відносини щодо інформаційного обслуговування тощо). Публічно-правові інформаційні відносини характеризуються тим, що суб'єктами є державні органи, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні заклади та установи, а виникнення, розвиток та припинення цих відносин здійснюється на основі конституційного, адміністративного, кримінального права (відносини щодо інформаційного обміну між суб'єктами владних повноважень, відносини щодо опублікування нормативно-правових актів). В змішаних відносинах поєднується інформаційний інтерес суб'єкта приватного права з кореспондуючим обов'язком суб'єкта публічного права дати юридичну можливість реалізувати цей інтерес (відносини щодо отримання інформації з реєстрів, держателем яких є орган виконавчої влади; відносини, що виникають в процесі отримання публічної інформації фізичною особою).

За функціональною спрямованістю доцільно виділити чотири типи відносин в інформаційній сфері: інформаційно-змістовні (контентні), інформаційно-інфраструктурні, інформаційно-процедурні та інформаційно-процесуальні правові відносини.

В інформаційно-змістовних відносинах реалізується основна соціальна функціональна сутність інформації – задоволення потреб суб'єктів в певних відомостях, даних, показниках, характеристиках щодо подій, фактів, явищ соціального буття та оточуючого природного середовища. В рамках цих відносин опосередковуються суспільні процеси щодо створення, акумуляції, використання, обробки різноманітних видів інформації, яка характеризується такими ознаками як цінність, повнота, достовірність, корисність. До цього типу також відносяться найбільш складні інформаційні відносини – щодо дезінформації, тобто ті, об'єктний склад яких характеризується такими показниками як неправда, обман, наклеп, плітки, пропаганда, маніпуляція тощо.

Інформаційно-інфраструктурні відносини, в переважній більшості випадків, носять похідний характер від контентної складової інформаційної сфери. Їх можна визначити як суспільні відносини, що виникають, розвиваються і припиняють дію в процесі нормативно врегульованої діяльності щодо надання техніко-організаційних

можливостей для соціальних комунікацій, передачі і прийняття різноманітних видів інформації, створення і поширення інформаційних продуктів та об'єктів інтелектуальної власності, а також при охороні та захисті інформації. Різновидом цих відносин є інформаційно-комунікаційні, інформаційно-трансляційні, інформаційно-охоронні та інформаційно-захисні відносини.

Інформаційно-процедурні відносини мають місце при реалізації права на інформацію та виконання кореспондуючих обов'язків суб'єктами. Зміст цих відносин базується на нормах, які регламентують порядок дій щодо надання та отримання різних видів інформації.

Інформаційно-процесуальні відносини є складовою інших процесуальних відносин – цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних і регулюються нормами відповідного процесуального законодавства. Їх зміст складають окремі процесуальні дії суб'єктів процесуальних правовідносин з метою отримання чи надання інформації, що має значення для вирішення тієї чи іншої справи.

За формою об'єктивізації відносини в інформаційній сфері можна типологізувати на фізичні (ті, які існують у матеріальному, фізичному просторі) та віртуальні (ті, які існують в електронно-цифровому середовищі).

Традиційно відносини здійснюються при безпосередньому спілкуванні суб'єктів, яке відбувається в їх конкретній взаємодії в реальному часі і в реальній точці фізичного простору. Водночас, на сьогодні, існують технічні можливості для соціальних контактів в електронному середовищі, безвідносно місця перебування людини, з можливістю уникнення безпосереднього контакту. Завдяки електронним пристроям різного рівня складності, підключених до глобальної або локальної мережі, виникає віртуальне середовище, в якому соціальні зв'язки можуть набувати характеру відносин різного типу, в тому числі інформаційно-правових.

На думку Белякова К.І., віртуально-інформаційні правові відносини – це взаємні відносини двох чи більше осіб із приводу майнових благ, що породжуються обставинами виникнення та існування в інформаційно-технологічному просторі, як результат комунікації та обміну даними в електронно-цифровій формі, що визначається наднаціональними ознаками на засадах юридичної рівності та автономії волі їх суб'єктів [33, с. 62].

Тенденція значного поширення електронно-цифрового обміну інформацією створює кіберпростір, який дедалі більше і більше заповнює інформаційну сферу, внаслідок чого віртуальні правовідносини починають домінувати над фізичними, що потребує розвитку законодавств в цьому напрямку.

Висновки.

Сучасне наукове праворозуміння відносин з приводу інформації характеризується поліваріантністю підходів і концепцій. Спостерігається термінологічна різноманітність у визначенні понять як в науці інформаційного права, так і в нормотворчій практиці. Виходячи із глобального характеру інформації як ресурсу, доцільним є застосування терміну “відносини в інформаційній сфері”, на основі якого слід формувати теорію і практику правового регулювання.

Конструкція “відносини в інформаційній сфері” дає можливість здійснити їх типологізацію і виділити такі, що врегульовані правовими нормами і ті, які знаходяться поза правовим регулюванням; інформаційно-суспільні відносини та інформаційні відносини; приватно-правові, публічно-правові та змішані; інформаційно-змістовні (контентні), інформаційно-інфраструктурні, інформаційно-процедурні та інформаційно-процесуальні правові відносини; фізичні та віртуальні.

Запропонована типізація дає можливості здійснити більш вузьку систематизацію відносин в інформаційній сфері, яка може мати як теоретичне, так і практичне значення для їх правового регулювання.

Використана література

1. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин: монографія / В.М. Брижко. – (НДЦ правової інформатики Акад. прав. наук України). – К. : ПанТот, 2009. – 415 с.
2. Арістова І.В. Становлення науки “інформаційне право” : питання методології (частина перша) // Публічне право. – 2016. – № 2. – С. 245-253. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_2_35
3. Про призначення державних стипендій видатним діячам інформаційної сфери : Указ Президента України від 03.08.16 р. № 325/2016. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/550/2016>.
4. Брижко В.М. Особливості ознак та матеріальна специфічність у сфері інформаційного права // Інформація і право. – 2015. – № 1. – С. 15-26.
5. Бачило І.Л. Информационное право : основы практической информатики. – М. : Изд. Тихомирова М. Ю., 2001. – 352 с.
6. Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Олена Велеонінівна Кохановська . – (Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка). – К., 2006. – 531 арк.
7. Михеева Е.В. Классификация информационных правоотношений в законодательстве Республики Белоруссия // Информационное право. – 2010. – № 1(20). – С. 38-42.
8. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : монографія / О.М. Селезньова. – Чернівці : Місто, 2014. – 407 с.
9. Ільганаєва В. Інституалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства // Освіта регіону : Політологія. Психологія. Комунікації. – 2008 – № 1 – 2. – С. 148 -154.
10. Арістова І.В., Чернадчук В.Д. Концепція інформаційних правовідносин : сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності // Інформація і право. – 2012. – № 3. – С. 47-56.
11. Копылов В. А. Информационное право : учебник для вузов / В.А. Копылов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2005. – 512 с.
12. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія / О.В. Кохановська. – К. : Київський університет, 2006. – 463 с.
13. Селезньова О.М. Класифікація інформаційних правовідносин : критерії розмежування // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : збірник. – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2014. – Вип. 21. – Ч. II. – 406 с.
14. Белєвцева В.В. Теоретико-правові підходи до визначення поняття “інформація” через інформаційні правовідносини // Інформація і право. – 2015. – № 3. – С. 5-10.
15. Яременко О.І. Інформаційні відносини як предмет правового регулювання: теоретичний аспект // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1 – 2. – С. 156-161.
16. Скакун О.Ф. О терминопонятиях “типология”, “типологизация”, “тип” в сравнительном правоведении // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – (Серия “Юридические науки”. – Т. 20(59). – 2007. – № 2. – С. 101- 104.
17. Настасяк І. Співвідношення поняття «типологізація» з суміжними поняттями // Вісник Львівського університету. – (Серія юридична). – 2015. – Вип. 61. – С. 37-44.
18. Кохановська О. Основні теорії у сфері інформаційних правовідносин : концепція інформаційних прав як приватно-правового інституту і теорія інформаційного права як галузі права у сучасній правовій доктрині України // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 186-200.

19. Арістова І.В. Правове регулювання суспільних інформаційних відносин : стратегія розвитку інформаційного законодавства України // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2001. – № 14. – С. 122-128.
20. Брижко В. До питання методології кодифікації інформаційного законодавства // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3. – С. 32-43.
21. Панова І.В. Пріоритети законодавчого забезпечення інформаційних правовідносин в Україні // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4(2). – С. 128-135.
22. Social Relations. (n.d.). In Alleydog.com's online glossary. Retrieved from : [https://www.alleydog.com/glossary/definition-cit.php?term=Social Relations](https://www.alleydog.com/glossary/definition-cit.php?term=Social+Relations)
23. Занфірова Т.А. Правовідносини як форма суспільних відносин // Науковий вісник Чернівецького університету. – (Правознавство). – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2010. – Вип. 533. – С. 78-83.
24. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.01р. № 2768-III. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
25. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.94 р. № 3852-XII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
26. Гірничий закон України : Закон України від 06.10.99 р. № 1127-XIV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>
27. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.02 р. № 2947-III. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
28. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 32. – Ст. 313.
29. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.15 р. № 848-VIII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
30. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.93 р. № 3792-XII. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
31. Кузнецова Н.С., Кохановська О.В. Сучасне приватне право України : вектори європейського розвитку // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 3. – С. 49-55.
32. Пилипчук В.Г., Цимбалюк В.С. Історико-правові проблеми становлення і розвитку інформаційної сфери та інформаційного права в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття) // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 4. – С. 29-44.
33. Кохановська О.В. Концепція інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 19-25.
34. Беляков К.І. Понятійні та методологічні основи регулювання нових типів інформаційних відносин : “віртуальні правовідносини” // Lex Portus : юрид. наук. журн. – 2016. – № 2. – С. 47-63.

~~~~~ * * * ~~~~~